

Formy szczególne testamentu w prawie polskim

Daria Mikos | Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
<https://orcid.org/0000-0003-4206-8727>

Streszczenie

Słowa kluczowe:

testament,
rozrządzenie
na wypadek
śmierci, testament
zwykły, testament
szczególny

Do głównych zasad prawa spadkowego należy zaliczyć zasadę swobody testowania. Należy przez to rozumieć, iż osoba fizyczna posiada możliwość dysponowania własnym majątkiem w drodze czynności prawnej na wypadek śmierci. Takie dyspozycje na gruncie prawa spadkowego nazywane są rozrządzeniami. Należy jednak podkreślić, iż swoboda testowania nie oznacza całkowitej dowolności przy podejmowaniu takich czynności. Została przyjęta zasada, zgodnie z którą rozrządzenia na wypadek śmierci dokonuje się tylko w ściśle określonej formie czynności prawnej. Rozrządzenia nie mogą naruszać norm zawartych w przepisach o charakterze bezwzględnie obowiązującym. Przedmiotem niniejszego artykułu są testamenty w formie szczególnej, czyli testament ustny, testament podróżny oraz testament wojskowy. W podjętych rozważaniach zostanie dokonana analiza szczególnych okoliczności, których zaistnienie uzasadnia sporządzenie testamentu szczególnego, ponadto przedstawiony zostanie sposób sporządzenia testamentów szczególnych oraz sposoby stwierdzenia ich treści w prawie polskim.

Special forms of wills in Polish law (Summary)

Keywords:
will, disposition
of property upon
death, ordinary will,
special will

One of the main principles of inheritance law is the principle of freedom of testing. It should be understood that a natural person may dispose of own property by means of a legal act in the event of death. Such dispositions are called dispositions under the law of succession. However, it should be emphasised that the freedom of testing does not mean complete freedom in undertaking such activities. The principle was adopted according to which dispositions of property upon death are made only in the strictly defined form of a legal act. Dispositions may not violate the standards contained in mandatory provisions. This article focusses on wills in special forms, i.e. oral, traveling and military wills. In these considerations, the special circumstances which justify the preparation of a special are analysed, and the method of drawing up special wills and the methods of confirming their content in Polish law are presented.

Wstęp

Pojęcie testamentu może być rozpatrywane w dwóch znaczeniach. W pierwszym znaczeniu testament będzie rozumiany jako dokument zawierający ostatnią wolę testatora. Natomiast drugie znaczenie odnosi się do czynności prawnej, w której osoba fizyczna będzie mogła dokonać rozrządzenia własnym majątkiem na wypadek śmierci. Zgodnie z art. 1047 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny oraz w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego (III CZP 79/13, 2013) dopuszczalne jest zawarcie umowy darowizny na wypadek śmierci, jeżeli jej przedmiotem są konkretne rzeczy lub prawa, a umowa nie jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. Natomiast nie można zawrzeć umowy dziedziczenia na wypadek śmierci.

Na gruncie prawa cywilnego formy testamentu zostały podzielone na dwa rodzaje, którymi są testamety zwykłe oraz testamety szczególne. Do katalogu testamentów zwykłych należy zaliczyć testament własnoręczny, testament notarialny oraz testament allograficzny. Natomiast testamentami szczególnymi będą testament ustny, testament podróżny oraz testament wojskowy.

Jako cechy wspólne sporządzania testamentów zwykłych i szczególnych należy wskazać: czynność jednostronną, sporządzenie testamentu w ściśle określonej formie, sporządzić i odwołać może go tylko testator, odwołanie całego testamentu bądź jego części może nastąpić w każdym czasie, a skutki sporządzenia testamentu powstaną dopiero w chwili śmierci spadkodawcy.

Testament ustny

Do katalogu testamentów szczególnych zalicza się testament ustny. Został on uregulowany w art. 952 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.), dalej: k.c. Wszystkie rodzaje testamentów szczególnych posiadają dwie wspólne cechy. Pierwszą cechą jest to, że wolno je sporządzić tylko i wyłącznie w sytuacji zaistnienia okoliczności wskazanych w ustawie. Drugą cechą jest to, że moc prawna każdego testamentu szczególnego została ograniczona w czasie (Pazdan 2018: 1109).

Pozycja testamentów o charakterze szczególnym w prawie spadkowym wskazuje na ich subsydiarny charakter. Należy przez to rozumieć, iż ich zadaniem jest umożliwienie realizacji zasady swobody testowania w okolicznościach, które wykluczają sporządzenie testamentu zwykłego. Uregulowania prawne ustanowione na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej odnoszące się do testamentu ustnego pokazują, iż skorzystanie z takiej formy sporządzenia aktu ostatniej woli nie zostało w żaden sposób uzależnione od decyzji testatora. Dopiero w momencie wystąpienia określonych przesłanek może dojść do sporządzenia testamentu ustnego (Osajda 2013: 372–373).

Spadkodawca może sporządzić testament w formie ustnej w przypadku obawy rychłej śmierci bądź niemożności, gdzie sporządzenie testamentu zwykłego byłoby w znacznym stopniu utrudnione (art. 952 § 1 k.c.). Dwie przesłanki, które zostały wskazane wyżej, posiadają charakter autonomiczny. Należy przez to rozumieć, iż wystąpienie jednej z przesłanek będzie wystarczające do sporządzenia testamentu w omawianej formie szczególnej. Pomimo samodzielnego charakteru przesłanek, które uzasadniałyby sporządzenie testamentu w formie ustnej, nie została wyłączona możliwość ich wystąpienia jednocześnie w takim samym stanie faktycznym (Kremis 2016: 1751).

Obawa rychłej śmierci spadkodawcy może być rozpatrywana obiektywnie lub subiektywnie. W obiektywnym znaczeniu zgodnie z dominującą literaturą przedmiotu, jak również z orzecznictwem Sądu Najwyższego, np. w postanowieniu SN z dnia 8 lutego 2006 r. (sygn. II CSK 128/05) przyjęto, że oprócz istnienia okoliczności, które uzasadniałyby obawę rychłej śmierci, musi także dojść do śmierci spadkodawcy w krótkim odstępie czasu po sporządzeniu testamentu. Natomiast w znaczeniu subiektywnym kładzie się nacisk na odczucia spadkodawcy, w tym przypadku ważne będzie jego indywidualne przeświadczenie o tym, że grozi mu śmierć. W doktrynie, jak również w judykaturze zaklasyfikowanie testamentu ustnego do testamentów o charakterze szczególnym było podstawą do zbudowania ujęcia subiektywno-obiektywnego obawy rychłej śmierci. Zgodnie z wyżej wspomnianym ujęciem przesłanka obawy rychłej śmierci zostaje spełniona, jeżeli spadkodawca ma w tym samym czasie wewnętrzne przekonanie o grożącej mu rychłej śmierci oraz występują okoliczności uzasadniające te przekonania, np. uczestnictwo w wypadku, nagłe pogorszenie stanu zdrowia. Nie mają tutaj znaczenia konkretne przyczyny doprowadzające do powstania takiej obawy u spadkodawcy (Osajda 2013: 372–374).

Szczególne okoliczności stanowią także przesłankę do sporządzenia przez testatora testamentu w formie ustnej. W art. 952 § 1 k.c. ustanowiono, iż testament w formie ustnej może zostać sporządzony, gdy wystąpią szczególne okoliczności uniemożliwiające bądź w znacznym stopniu utrudniające sporządzenie aktu ostatniej woli w formie zwykłej. Ustawodawca nie wskazał przykładów sytuacji, które uzasadniłyby sporządzenie testamentu zwykłego. Istotną rolę w tej kwestii odegrała judykatura. Ocena szczególnych okoliczności powinna zostać dokonana poprzez pryzmat indywidualnych cech testatora, np. nieposiadanie przez osobę starszą odpowiednich środków transportu do odległej siedziby samorządowych władz. Do katalogu szczególnych okoliczności zalicza się co do zasady awarie brzemienne w skutkach, klęski żywiołowe oraz inne podobne zdarzenia, które dezorganizują życie zbiorowe i negatywnie oddziałujące na społeczność zamieszkującą dany obszar (Kremis 2016: 1752).

Oświadczenie spadkodawcy przewidziane w art. 952 k.c. musi posiadać formę ustną. Tylko i wyłącznie ustne oświadczenie woli osoby będącej testatorem będzie czyniło zadość przesłankom zawartym w omawianym przepisie. Interesującą kwestią jest sporządzenie testamentu w formie ustnej przez osoby niemogące mówić. Wówczas

dopuszczalne staje się sporządzenie ostatniej woli w omawianej formie poprzez wyrażenie własnej woli, przy użyciu powszechnie przyjętych znaków czy gestykulacji, np. języka migowego, czy też poprzez inne zachowanie spadkodawcy, które nie będzie budziło wątpliwości u żadnego ze świadków (Pazdan 2018: 1112).

Sąd Najwyższy w swoim orzecznictwie dokonał liberalnej wykładni terminu „ustnie”. Ustne oświadczenie woli można wyrazić nie tylko słowami, lecz również powszechnie przyjętymi znakami i gestykulacją (np. językiem migowym) albo innym zachowaniem – por np. uzasadnienie uchwały SN z 20 września 1968 r., III CZP 85/68, OSNC 1969, nr 6, poz. 102, postanowienie SN z 14 stycznia 1982 r., III CRN 169/81, OSNC 1982, nr 5–6, poz. 91, uzasadnienie postanowienia SN z 13 czerwca 2013 r., IV CSK, 688/12 (Borysiak 2018: 31–33).

Nie jest dopuszczalne odczytanie spadkodawcy testamentu sporządzonego wcześniej, przy braku jego obecności, pisemnego projektu ostatniej woli i uznanie tego przez spadkodawcę za własną ostatnią wolę (postanowienie SN z dnia 13 stycznia 2005 r., IV CK 428/04). Zachowanie formy ustnej wymaga tego, aby testator podał treść testamentu w formie ustnej w obecności co najmniej trzech świadków. W ten sposób wskazano tylko minimalną ilość świadków. Zatem dopuszczalne jest to, aby w trakcie oświadczenia testamentu brało udział więcej osób. Decyzję o tym, kto będzie świadkiem sporządzenia testamentu podejmuje testator. Ważne jest także to, aby dany podmiot wyraził zgodę na pełnienie roli świadka. Zgoda w tym przypadku może zostać złożona w sposób dorozumiany. Osoba, która nie wyrazi zgody na pełnienie takiej funkcji, nie będzie świadkiem w rozumieniu ustawy. Zgodnie ze stanowiskiem wyrażonym przez Sąd Najwyższy świadkiem testamentu będzie każda osoba, do której została skierowana ostatnia wola spadkodawcy (postanowienie SN z dnia 14 lutego 2006 r., II CK 419/05.). Wobec powyższego zgoda na pełnienie funkcji świadka będzie mogła zostać wyrażona w sposób dorozumiany, przy jednoczesnym posiadaniu świadomości pełnionej funkcji. Pełnienie roli świadka testamentu w omawianym przypadku należy traktować jako obowiązek prawny (Osajda 2013: 372–379).

Świadkiem sporządzenia ostatniej woli w formie ustnej może być zatem osoba będąca obecna przy składaniu oświadczenia woli przez testatora, świadoma pełnionej roli, rozumiejąca treści przedstawionej woli i gotowa do jej spełnienia. Posiadanie świadomości bycia świadkiem oznacza skoncentrowanie uwagi w czasie oświadczenia ostatniej woli przez spadkodawcę, na odebraniu oraz utrwaleniu w pamięci jej treści. Nie przewidziano warunku, iż osobą będącą świadkiem sporządzenia testamentu może być tylko osoba przywołana specjalnie. Zatem możliwe jest pełnienie funkcji świadka przez osobę, która znalazła się przypadkowo w takiej sytuacji (Pazdan 2018: 1111).

Zgodnie z art. 956 k.c. świadkiem sporządzania testamentu ustnego nie może być osoba, która nie posiada pełnej zdolności do czynności prawnych, np. osoba nieletnia, ubezwłasnowolniona całkowicie bądź ubezwłasnowolniona w części, osoba niewidoma, głucha bądź niema, osoba niemogąca czytać i pisać, osoba niewładająca

językiem sporządzanego testamentu oraz osoba, która była prawomocnie skazana sądowym wyrokiem za fałszywe zeznania. Ponadto do kategorii osób niemogących stać się świadkiem sporządzania ustnego testamentu należy zaliczyć osobę, dla której w treści testamentu została przewidziana jakaś korzyść, oraz osobę będącą małżonkiem wyżej wskazanego podmiotu, jego krewnymi bądź powinowatymi pierwszego oraz drugiego stopnia, a także podmioty pozostające z nim w stosunku przysposobienia (Kaltenbek 2016: 50).

Artykuł 952 § 2 k.c. stanowi, iż treść testamentu sporządzonego w formie ustnej musi zostać stwierdzona w taki sposób, że jeden ze świadków bądź osoba trzecia dokona spisania oświadczenia złożonego przez spadkodawcę przed upływem roku od dnia złożenia ostatniej woli, przy wskazaniu miejsca oraz daty oświadczenia, a także daty i miejsca sporządzania pisma. Pismo to musi zostać podpisane przez spadkodawcę i dwóch świadków lub wszystkich świadków. Pod pojęciem osoby trzeciej w omawianym kontekście należy rozumie osobę niezainteresowaną treścią testamentu (uchwała SN z dnia 23 listopada 2001 r., III CZP 54/01). Zgodnie z art. 952 § 2 k.c. w przypadku niedokonania wyżej wskazanych czynności można w ciągu sześciu miesięcy od chwili otwarcia spadku stwierdzić sporządzenie testamentu poprzez zgodne zeznania świadków, które zostaną złożone przed sądem. W sytuacji gdy przesłuchanie jednego ze świadków okaże się niemożliwe bądź napotyka to trudne do przezwyciężenia przeszkody, wówczas sąd może poprzestać na zgodnych zeznaniach złożonych przez dwóch świadków. Spisanie testamentu może nastąpić zarówno w momencie życia spadkodawcy, jak i po jego śmierci z zachowaniem ustawowych terminów. Niekiedy dochodzi do sytuacji, w której pomimo spisania ostatniej woli spadkodawcy istnieje potrzeba przesłuchania świadków testamentu przed sądem. Ma to na celu przede wszystkim sprawdzenie, czy w chwili sporządzania testamentu ustnego istniały warunki szczególne, które uprawniały do sporządzenia testamentu w formie ustnej (Kremis 2016: 1755–1756).

W przypadku zaginięcia bądź zniszczenia pisma, którego treść dotyczyłaby ostatniej woli spadkodawcy, nie dochodzi do automatycznej bezskuteczności rozrządzenia (uchwała SN z dnia 13 listopada 1992 r., III CZP 120/92). Jednak w przypadku niezachowania terminów określonych w ustawie testament stanie się bezskuteczny i nie będzie wywierał żadnych skutków prawnych. Unormowania znajdujące się w art. 952 k.c. ograniczyły swobodę sędziowskiego uznania. Warunkiem ważności ostatniej woli spadkodawcy jest zgodność zeznań wszystkich świadków. Zgodnie z powyższym sąd nie może uwiarygodnić testamentu, w sytuacji gdy będą istniały liczne rozbieżności pomiędzy zeznaniami świadków. Warto jednak podkreślić, że rozbieżności muszą dotyczyć tylko istotnych kwestii dla treści sporządzonego testamentu. Nie mają tutaj znaczenia rozbieżności istniejące w kwestiach pobocznych (Osajda 2013: 396–397).

Norma prawna dotycząca testamentu ustnego posiada istotne znaczenie w kwestii odwołalności. Została ograniczona liczba sposobów służących do odwołania treści ostatniej woli spadkodawcy. Z uwagi na to, że testament został sporządzony

w formie ustnej, nie można go zniszczyć bądź pozbawić cech istotnych dla jego ważności. Zgodnie z powyższym testator może dokonać odwołania testamentu ustnego tylko poprzez sporządzenie nowego testamentu, w którym zostanie odwołana bądź zmieniona treść wyrażonej wcześniej woli. Zgodnie z obowiązującymi normami prawnymi na gruncie prawa cywilnego odwołanie testamentu stanowi sformalizowaną, samodzielną czynność prawną, wobec której przepisy przewidują katalog dopuszczalnych form. Zniszczenie przez spadkodawcę dokumentu stwierdzającego treść ostatniej woli nie zostało wskazane w przepisach (Kremis 2016: 1755–1756). Natomiast zgodnie ze stanowiskiem Sądu Najwyższego wyrażonym w postanowieniu z dnia 6 sierpnia 2015 r. (V CSK 635/14) odwołanie testamentu może zostać dokonane w sposób dorozumiany. Odwołanie testamentu w sposób dorozumiany może polegać na zniszczeniu aktu ostatniej woli bądź pozbawieniu go istotnych cech odnoszących się do jego ważności. Pod pojęciem zniszczenia testamentu w tym aspekcie należy rozumieć przede wszystkim jego spalanie i podarcie.

Współcześnie zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie kładziony jest bardzo duży nacisk na wnikliwe badanie testamentów ustnych z uwagi na to, iż w odniesieniu do tego rodzaju testamentu dochodzi do wielu prób jego fałszowania. Wobec powyższego dokonuje się szczegółowego badania tego, czy zostały spełnione wszystkie przesłanki uzasadniające sporządzenie testamentu w takiej formie. Jak już wcześniej wspomniano, forma testamentu, jaką jest testament ustny, została stworzona w celu wyrażenia aktu ostatniej woli w sytuacji, w której sporządzenie testamentu w zwykłej formie okazałoby się niemożliwe (postanowienie SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14).

Testament podróżny

Kolejną formą sporządzenia testamentu o charakterze szczególnym jest testament podróżny. Został on zdefiniowany w art. 953 k.c. Jego sporządzenie jest możliwe w momencie zaistnienia szczególnych przesłanek. Okoliczności, które mają znaczący wpływ na sporządzenie ostatniej woli w takiej formie, posiadają charakter zewnętrzny. W tym przypadku ustawodawca nie przewidział żadnych innych przesłanek, które musiałby zaistnieć po stronie spadkodawcy. W odróżnieniu od testamentu ustnego przy testamencie podróżnym nie musi wystąpić strach czy też obawa po stronie testatora. Na gruncie obowiązującego prawa wskazano, iż sama podróż na polskim statku morskim bądź powietrznym będzie wiązała się z ponadprzeciętnym niebezpieczeństwem. Niebezpieczeństwo to z samej swej istoty będzie mogło wywołać u osób będących potencjalnymi spadkodawcami nieracjonalne zachowania (Kuźmicka-Sulikowska 2018: 899).

Ustawodawca zaklasyfikował testament podróżny do kategorii testamentów szczególnych z uwagi na to, że testator podczas jednej z wyżej wskazanych podróży może dokonać takich rozrządzeń testamentowych, których w realiach niezwiązanych

z podróżowaniem by nie dokonał. Norma prawna zawarta w art. 953 k.c. musi być rozpatrywana z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych. Dochodzi do tego z uwagi na to, iż współcześnie wraz z rozwojem technologii zmniejsza się ryzyko podróżowania zarówno statkiem morskim, jak i statkiem powietrznym. W związku z powyższym pojawiają się w doktrynie przekonania, iż testament podróżny powinien zostać zaliczony do testamentów zwykłych. Niektórzy omawiany przepis uważają za martwy ze względu na to, że zwiększone zostały wymogi dotyczące bezpieczeństwa ze strony dowódcy statku bądź jego zastępcy (Haberko 2016: 1573).

Jedyną przesłanką o charakterze wyłącznym, która dopuszcza sporządzenie testamentu podróżnego, jest podróż polskim statkiem morskim bądź powietrznym. Z uwagi na konstrukcję art. 953 k.c. nie sposób jest wyprowadzić dokładnej definicji podróży. Przyjmuje się, iż podróż zaczyna się od momentu wejścia na pokład statku i trwa do momentu zejścia z pokładu statku. Zatem dopuszczalne jest sporządzenie aktu ostatniej woli tylko i wyłącznie na pokładzie statku, a nie poza jego terenem. Definicja statku powietrznego została zawarta w art. 2 pkt 1 ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1970). Pod pojęciem statku powietrznego należy rozumieć urządzenie, które posiada zdolność unoszenia się na skutek oddziaływania powietrza o charakterze innym niż oddziaływanie powietrza, które zostaje odbite od podłoża. Statek powietrzny musi być również wpisany do polskiego rejestru cywilnych statków powietrznych. Natomiast za polski statek morski uważa się każde pływające urządzenie przeznaczone bądź używane do morskiej żeglugi stanowiące polską własność i uważane za własność polską, czy też czasowo uzyskaną przynależność polską (Skowrońska-Bocian 2017: 192).

Do przesłanek o charakterze przedmiotowym oprócz polskiego statku morskiego i polskiego statku powietrznego należy zaliczyć sytuacje szczególne. Zgodnie z przepisami zawartymi w prawie lotniczym teoretycznie należy dopuścić możliwość sporządzenia aktu ostatniej woli na pokładzie państwowych statków powietrznych należących do Rzeczypospolitej Polskiej. Mowa tutaj o statkach powietrznych, które używane są przez jednostki o charakterze organizacyjnym Straży Granicznej, Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej, Policję, Służbę Celną bądź Państwową Straż Pożarną. Rozpatrując charakter wykonywanych działań, dopuszczalna możliwość sporządzenia testamentu podróżnego na pokładzie wyżej wymienionych statków ma tylko i wyłącznie teoretyczny wymiar (Wójcik, Zoll 2009: 320).

Do przesłanek o charakterze podmiotowym należy zaliczyć testatora, dowódcę statku bądź jego zastępcę oraz świadków testamentu podróżnego. Ustawodawca nie wprowadził żadnych szczególnych przesłanek podmiotowych odnoszących się do dopuszczalności złożenia ostatniej woli przez osobę będącą testatorem. W związku z powyższym należy przyjąć, iż testament podróżny może zostać sporządzony przez każdą osobę, która znajduje się na pokładzie polskiego statku powietrznego lub morskiego oraz wyraża wolę sporządzenia testamentu podróżnego. Przy sporządzaniu testamentu podróżnego powinni być obecni dwaj świadkowie. Osoby te

powinny spełniać przesłanki zawarte w art. 956 k.c. i 957 k.c. W zakresie powierzenia roli świadka osobom będącym członkami załogi statku nie ma żadnych przeszkód (Pazdan 2018: 1117).

Przesłankami formalnymi sporządzenia testamentu podróznego są: złożenie oświadczenia, przyjęcie oświadczenia, utworzenie pisma zawierające rozrządzenia oraz odczytanie. Przy testamencie podróznym wymagane jest złożenie przez spadkodawcę oświadczenia dowódcy statku albo jego zastępcy. W przepisie zawartym w art. 953 k.c. nie został sprecyzowany sposób złożenia oświadczenia. Po złożeniu oświadczenia powinno dojść do jego przyjęcia tylko i wyłącznie przez osobę kompetentną, za którą uważa się dowódcę statku bądź jego zastępcę. Powyższego zadania nie można powierzyć innej osobie. Należy zatem wnioskować, iż oświadczenie złożone w sytuacji, w której żadna z wyżej wskazanych osób nie będzie uczestniczyła, spowoduje nieważność takiego oświadczenia jako testamentu podróznego. Natomiast może zaistnieć mechanizm konwersji nieważnego testamentu podróznego w ważny testament ustny. Dla ważności testamentu podróznego wymagane jest spisanie oświadczenia woli złożonego przez spadkodawcę. W tym zakresie regulacja ta przyjmuje charakter rygorystyczny i wymagane jest, aby spisanie oświadczenia było dokonane przez osobę pełniącą funkcję dowódcy statku lub jego zastępcę. W tym przypadku nie przewidziano żadnych wyjątków. W takim piśmie oprócz rozrządzenia spadkodawcy powinien znajdować się również taki element, jak data spisania oświadczenia. Zakłada się, iż omawiane pismo powinno zostać utworzone w terminie niezwłocznym po złożeniu ostatniej woli przez testatora (Osajda 2013: 400–401).

Po sporządzeniu takiego pisma wymagane jest jego odczytanie przez dowódcę statku bądź jego zastępcę. Nie została sprecyzowana data odczytania tego dokumentu. W związku z tym kwestia ta pełni obecnie tylko funkcję teoretyczną. Niemniej jednak odczytanie sporządzonego wcześniej testamentu nie powinno zostać nadmiernie rozciągnięte w czasie. Przyjmuje się, iż do odczytania ostatniej woli spadkodawcy w przypadku testamentu podróznego powinno dojść niezwłocznie po jego sporządzeniu. Sporządzone pismo powinno zawierać podpis spadkodawcy, osób będących świadkami oraz podpis dowódcy statku czy też jego zastępcy. Dokument, który zawiera wszystkie wyżej wskazane elementy, otrzymuje walor dokumentu prywatnego (Kaltenbek-Skarbek 2012: 48–49).

Dopuszczona została możliwość sporządzenia testamentu w formie ustnej, w sytuacji gdyby zachowanie wymaganej formy okazało się niemożliwe. W ustawie nie zostały sprecyzowane przesłanki ani też powody dotyczące niemożności sporządzenia testamentu podróznego. Przyjmuje się jednak, iż do katalogu takich powodów należy zaliczyć powody, które leżą po stronie dowódcy statku bądź jego zastępcy. Przykładem takiego powodu może być brak znajomości języka, w którym testator chciałby sporządzić testament (Haberko 2016: 1575–1576). Sporządzenie testamentu podróznego w formie ustnej nie wymaga obawy rychłej śmierci u spadkodawcy. Warto jednak podkreślić, że co do zasady każda osoba, która dysponuje narzędziami

do pisania, posiada możliwość sporządzenia testamentu na pokładzie statku morskigo lub powietrznego. Istotne jest posiadanie wiedzy w zakresie sporządzania aktu ostatniej woli. W sytuacji gdy spadkodawca takiej wiedzy nie posiada, może on oświadczyć własną wolę przy obecności co najmniej trzech świadków bez spełnienia dodatkowych przesłanek (Haberko 2016: 1575–1576).

Testament podróźny stanowi współcześnie „instytucję martwą” z uwagi na fakt, iż w praktyce nie dokonuje się sporządzenia testamentu w takiej formie. W związku z powyższym należy zadać pytanie, czy współcześnie dalsze utrzymywanie tego przepisu w kodeksie cywilnym jest zasadne, skoro nikt w praktyce z takiej formy wyrażenia ostatniej woli nie korzysta (Haberko 2016: 1575–1576)?

Testament wojskowy

Szczególną formę testamentu stanowi również testament wojskowy. Został on uregulowany w art. 954 k.c. W wyżej wskazanym przepisie znajduje się delegacja ustawowa do rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych (Dz. U. Nr 7, poz. 38). Rozporządzenie to zostało wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości (Kuźmicka-Sulikowska 2018: 903).

Można sporządzić testament wojskowy tylko i wyłącznie w sytuacjach, w których zaistnieją okoliczności to uzasadniające. Zgodnie z przepisami zawartymi w wyżej wskazanym akcie prawnym testament wojskowy można będzie sporządzić tylko w czasie wojny albo mobilizacji lub przebywania w niewoli. W związku z powyższym charakter rozłączny będzie posiadało przebywanie w niewoli oraz wojna. Zastosowanie przez ustawodawcę przesłanek czasowych o charakterze wyłącznym powoduje nadanie przesłankom charakteru wyczerpującego. Niezaistnienie którejkolwiek ze wspomnianych wcześniej przesłanek będzie skutkowało brakiem skuteczności sporządzonego testamentu wojskowego (Osajda 2013: 402–403).

Trudnością jest określenie formalnego charakteru przesłanek odnoszących się do sporządzenia testamentu wojskowego. Zgodnie z normą prawną zawartą w art. 136 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483) w razie zewnętrznego, bezpośredniego zagrożenia państwa na wniosek Prezesa Rady Ministrów Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej zarządza częściową lub powszechną mobilizację oraz użycie Sił Zbrojnych w celu ochrony Rzeczypospolitej Polskiej. Natomiast zgodnie z art. 116 ust. 1 Konstytucji w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej Sejm podejmuje decyzję dotyczącą stanu wojny bądź zawarcia pokoju. Kolejne przepisy zawarte w Konstytucji w sposób szczegółowy regulują podjęcie określonych działań w przypadku zewnętrznego zagrożenia państwa. Odmiennie od pozostałych przesłanek traktowana jest przesłanka przebywania w niewoli. Przebywanie w niewoli nie musi być związane z faktem pozostawania przez Rzeczpospolitą Polską w stanie wojennym (Wójcik, Zoll 2009: 323–324).

Testament wojskowy może zostać sporządzony przez takie podmioty, jak: żołnierze, osoby zatrudnione w Siłach Zbrojnych, czy też osoby cywilne, które towarzyszą Siłom Zbrojnym. Żołnierze Sił Zbrojnych, którzy pełnią czynną służbę wojskową, również posiadają uprawnienie do dokonania aktu ostatniej woli w postaci testamentu wojskowego. Pod pojęciem osób zatrudnionych w Siłach Zbrojnych należy rozumieć osoby posiadające szeroko rozumiane zatrudnienie w Siłach Zbrojnych. Skoro w omawianym rozporządzeniu dopuszczono możliwość sporządzenia wojskowego testamentu również przez podmioty nieposiadające zatrudnienia w Siłach Zbrojnych, to oczywistym faktem będzie to, iż rodzaj zatrudnienia w tym aspekcie nie będzie miał żadnego znaczenia. W przypadku osób cywilnych towarzyszących Siłom Zbrojnym zakres towarzyszenia będzie się przejawiał podczas mobilizacji bądź wojny, czy też w czasie popadnięcia tych osób w niewolę. W omawianym rozporządzeniu wskazano, iż pod pojęciem osób cywilnych towarzyszących Siłom Zbrojnym należy rozumieć przede wszystkim członków personelu Stowarzyszenia Polskiego Czerwonego Krzyża, czy też członków innych stowarzyszeń, które udzielają pomocy wojskowej, osoby, które wykonują czynności duszpasterskie na terenie Sił Zbrojnych, członków służb pomocniczych oraz inne podmioty, które dokonują świadczeń osobistych na rzecz Sił Zbrojnych. Do osób dokonujących wspomnianych wyżej świadczeń zalicza się np. przewodników, tragarzy czy tłumaczy (Haberko 2016: 1577).

Oświadczenie złożone przez testatora, stanowiące testament wojskowy, będzie w tym przypadku rozpatrywane jako dokument złożony na wypadek śmierci. Paragraf 3 rozporządzenia dotyczącego sporządzania testamentów wojskowych stanowi, iż testament dokonany przed sędzią wojskowym będzie stanowił odpowiednik testamentu notarialnego. Sporządzenie takiego testamentu będzie polegało na tym, iż spadkodawca oświadczy swoją wolę w formie ustnej sędziemu wojskowemu. Sędzia wojskowy będzie wówczas zobowiązany do spisania protokołu, w którym zostanie określone miejsce oraz data sporządzenia testamentu. Następnie powinno dojść do odczytania aktu ostatniej woli. Testament wojskowy sporządzony przy obecności sędziego wojskowego musi zostać podpisany przez testatora, a także osobę będącą sędzią wojskowym. Regulacja ustawowa dopuszcza możliwość sporządzenia testamentu o charakterze wojskowym także przez spadkodawcę, który nie będzie mógł go podpisać. Sędzia wojskowy powinien wówczas zamieścić w protokole uwagę wyjaśniającą powód braku podpisu spadkodawcy. Ponadto nie zostały przewidziane żadne inne ograniczenia bądź przesłanki odnoszące się do testamentu wojskowego (Osajda 2013: 403).

Testament wojskowy jest jedną z postaci testamentów, dla których przewidziano obecność dwóch świadków jednocześnie. Paragraf 3 ust. 1 pkt 2 rozporządzenia wskazuje, iż sporządzenie tego rodzaju testamentu sprowadza się do oświadczenia woli w formie ustnej, przy jednoczesnej obecności dwóch osób będących świadkami. Do zadań jednego ze świadków należy spisanie oświadczenia spadkodawcy wraz z określeniem miejsca i daty spisania. Z kolei później dochodzi do podpisania tak

sporządzonego testamentu przez spadkodawcę i dwóch świadków. W tym zakresie przyjęto, iż testator w momencie sporządzania testamentu wojskowego musi posiadać zdolność pisania. Natomiast w przypadku gdy spadkodawca nie ma możliwości podpisania, taki testament powinien zostać przygotowany przy obecności trzech świadków jednocześnie. W omawianej sytuacji po sporządzeniu testamentu powinno nastąpić jego odczytanie z dokonaniem wzmianki dotyczącej odczytania w treści testamentu oraz powinien on zostać podpisany przez wszystkich trzech świadków (Haberko 2016: 1578).

Przewidziana została wyjątkowa i szczególna forma sporządzenia testamentu wojskowego. W przypadku zaistnienia obawy rychłej śmierci testatora na skutek odniesionych obrażeń bądź choroby, czy też wskutek szczególnych okoliczności, gdy skorzystanie z którejkolwiek z wcześniej omówionych form testamentu wojskowego okaże się bardzo utrudnione lub niemożliwe, wówczas dopuszczona została możliwość sporządzenia testamentu w taki sposób, iż testator oświadczy własną wolę ustnie, przy jednoczesnej obecności dwóch świadków. Szczególna postać tak sporządzonego testamentu wojskowego przejawia się także w sposobie zatwierdzenia jego treści. Wskazany sposób zatwierdzenia został uregulowany w art. 952 § 2 i 3 k.c.

W normach prawnych znajdujących zastosowanie do testamentów wojskowych nie przewidziano terminu, w którym powinno dojść do spisania woli testatora. W praktyce dominuje przekonanie, iż do spisania ostatniej woli spadkodawcy powinno dojść niezwłocznie. Testament wojskowy, podobnie jak i testament podróżny, nie znalazł zastosowania w praktyce. Pomimo iż ustawodawca, tworząc katalog testamentów szczególnych, chciał dać testatorowi możliwość sporządzenia aktu ostatniej woli w różnych sytuacjach, to problematyka ta budzi wiele kontrowersji w doktrynie z uwagi na liczne rozbieżności interpretacyjne (Haberko 2016: 1578).

Skuteczność testamentów szczególnych

Zgodnie z art. 955 k.c. każdy testament należący do katalogu testamentów szczególnych traci moc z chwilą upływu sześciu miesięcy od momentu ustania okoliczności uzasadniających niezachowanie formy zwykłej testamentu, chyba że testator zmarł przed upływem omawianego terminu. Bieg terminu może również ulec zawieszeniu przez czas, w którym osoba będąca spadkodawcą nie posiada możliwości sporządzenia testamentu zwykłego (Osajda 2013: 404).

Jak już wcześniej wspomniano, ustawodawca dopuścił możliwość sporządzenia testamentu szczególnego wówczas, gdy zaistnieją szczególne okoliczności. Okoliczności te muszą uzasadnić niezachowanie przez spadkodawcę formy zwykłej testamentu. Zgodnie z powyższym ustawodawca nie dokonał wyłączenia dopuszczalności złożenia testamentowych rozrządzeń w chwili zaistnienia nadzwyczajnych okoliczności. Jednak w odróżnieniu od testamentów zwykłych akty ostatniej woli o charakterze szczególnym posiadają krótki termin mocy prawnej. Bardzo ważna jest weryfikacja

treści testamentów szczególnych. Ustawodawca był w pełni świadomy tego, iż wraz z upływem czasu coraz bardziej będzie malała możliwość przeprowadzenia dowodu co do treści aktu ostatniej woli. Wówczas chodzi o to, aby został ograniczony czas powoływania się na omawiane oświadczenie woli. Ustawodawca dokonał takiego ograniczenia z uwagi na to, aby nie powoływać się na treść aktu ostatniej woli o charakterze szczególnym w dość odległej przeszłości od momentu otwarcia spadku (Wójcik, Zoll 2009: 325–326).

Istnieje kilka powodów, dla których została ograniczona moc prawna testamentów szczególnych. Pierwszym powodem jest to, że wraz z upływem czasu dochodzi do osłabnięcia pamięci świadków co do złożonego oświadczenia woli testatora. W związku z powyższym w takiej sytuacji nie ma możliwości precyzyjnego powołania rzeczywistej woli testatora. Należy również wskazać, iż okoliczności uzasadniające sporządzenie testamentu szczególnego mają zazwyczaj charakter przejściowy. Zatem w chwili, gdy przestaną występować wyżej wskazane okoliczności, spadkodawca będzie mógł dokonać rozrządzenia na wypadek śmierci w formie zwykłej (Haberko 2016: 1579).

W art. 955 k.c. ustawodawca posłużył się stwierdzeniem „traci moc”. Należy przez to rozumieć bezskuteczność testamentu, co oznacza, iż zawarte w nim treści nie wywołają skutków prawnych. Ustawodawca przewidział, iż testament szczególny traci moc prawną z upływem wskazanego wcześniej terminu, bez pojawienia się żadnych dodatkowych czynności zarówno ze strony spadkodawcy, jak i potencjalnych spadkobierców. Termin ważności testamentu szczególnego należy do terminów zawitych, przez co po jego upływie dochodzi do definitywnego wygaśnięcia danego uprawnienia (Skowrońska-Bocian 2017: 194).

Ustanowione zostały dwa wyłączenia odnoszące się do skuteczności ustanowionych testamentów szczególnych. Pierwszą przesłanką wyłączającą utratę mocy prawnej omawianego rodzaju aktu ostatniej woli jest sytuacja, w której spadkodawca umiera przed upływem sześciu miesięcy od dnia, w którym ustaną okoliczności uzasadniające niezachowanie formy zwykłej testamentu. W momencie, w którym dochodzi do otworzenia spadku po spadkodawcy, który ustanowił testament o charakterze szczególnym przed upływem terminu, który został wskazany w art. 955 k.c., nie dochodzi do utraty mocy prawnej tak sporządzonego testamentu. Treść testamentu stwierdzona zgodnie z postanowieniami ustawodawcy wywołuje wszystkie skutki prawne. W związku z czym jego moc obowiązywania nie może zostać w żaden sposób ograniczona. Drugą przesłanką powodującą wyłączenie w odniesieniu do testamentów szczególnych jest zawieszenie biegu terminu. W sytuacji gdy spadkodawca nie posiada możliwości sporządzenia testamentu zwykłego, bieg terminu określonego w art. 955 k.c. ulega zawieszeniu (Osajda 2013: 405–406).

W odniesieniu do testamentu podróznego można w sposób dokładny określić moment, w którym dojdzie do ustania okoliczności uzasadniających niemożność

sporządzenia testamentu w formie zwykłej, gdyż podróż statkiem morskim bądź powietrznym najczęściej zostaje zakończona w określonym dniu o konkretnym czasie. Natomiast w niektórych przypadkach poważnie utrudnione staje się określenie chwili, w której ustaną wyżej wskazane okoliczności. W związku z czym akceptowalne staje się stanowisko, zgodnie z którym może zostać wydłużona w czasie moc obowiązywania testamentu o charakterze szczególnym (Śmiałek 2018: 325–327). W doktrynie brak możliwości sporządzenia zwykłego testamentu nie jest rozpatrywany w sposób nadmiernie rygorystyczny. Należy jednak przyjąć, iż poza sytuacjami o charakterze skrajnie wyjątkowym, co do zasady każda osoba będąca spadkodawcą posiada możliwość sporządzenia własnoręcznie aktu ostatniej woli. Niemożność sporządzenia takiego testamentu może być spowodowana zarówno sytuacjami natury zdrowotnej, np. kalectwo, jak i czynnikami natury prawnej (Haberko 2016: 1580).

Zakończenie

Na gruncie prawa cywilnego istnieją dwie grupy testamentów. Pierwszą z nich stanowią testamety zwykłe. Natomiast do grupy drugiej należą testamety o charakterze szczególnym. Może dojść do sporządzenia testamentu należącego do katalogu testamentów szczególnych, w sytuacji gdy zaistnieją pewne okoliczności uzasadniające niemożność sporządzenia aktu ostatniej woli w formie zwykłej. Warto podkreślić, iż moc prawna testamentów szczególnych jest czasowo ograniczona. Ustawodawca przewidział trzy formy ustanowienia testamentu szczególnego. Należą do nich testament ustny, testament sporządzony podczas podróży na polskim statku morskim lub powietrznym oraz testament wojskowy. Sporządzenie przez spadkodawcę oświadczenia woli w jednej z wyżej wskazanych form będzie uzależnione od zaistnienia szczególnych okoliczności.

Pomimo iż dojdzie do zaistnienia szczególnych okoliczności, które uzasadniłyby sporządzenie testamentu w formie szczególnej, nie została wyłączona przez ustawodawcę możliwość ustanowienia aktu ostatniej woli przez testatora w formie zwykłej.

Warto również podkreślić, iż ustawodawca pozostawił wybór formy sporządzenia testamentu szczególnego osobie będącej spadkodawcą. Należy przez to rozumieć, iż w przypadku gdy zaistnieją okoliczności uzasadniające sporządzenie testamentu szczególnego w dwóch formach, to wybór formy pozostawia się spadkodawcy. Wówczas nie musi on w żaden sposób tłumaczyć się, dlaczego skorzystał z takiej, a nie innej formy sporządzenia testamentu. Bardzo ważne jest jednak to, aby okoliczności uzasadniające wybór testatora miały odzwierciedlenie w ustawowych przesłankach odnoszących się do sporządzenia testamentu. Jest to na tyle ważne, że niezachowanie określonej formy będzie skutkowało nieważnością testamentu.

Biorąc pod uwagę współczesne zastosowanie testamentów szczególnych, należy wskazać, że omówione w niniejszym artykule przepisy kodeksu cywilnego nie są dostosowane do „nowej rzeczywistości”. Obowiązujące regulacje prawne bywają

wielokrotnie nadużywane, przez co dochodzi do fałszowania testamentów szczególnych. Pozostawienie tychże regulacji prawnych w obecnym kształcie będzie skutkowało coraz większą ilością nadużyć. Biorąc pod uwagę testament podróżny oraz testament wojskowy, można stwierdzić, że w praktyce te dwie formy testamentu szczególnego nie znalazły zastosowania. W związku z powyższym należy zastanowić się nad dalszym istnieniem norm prawnych dotyczących testamentów szczególnych w kodeksie cywilnym.

Bibliografia

Literatura

- Borysiak W., 2018, *Testament ustny de lege ferenda w świetle badań empirycznych i prawnoporównawczych* [w:] E. Kabza, K. Krupa-Lipińska (red.), *Testament w prawie polskim – wybrane problemy*, Toruń.
- Haberko J., 2016, *Rozrządzenia na wypadek śmierci* [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny Tom II Komentarz*, Warszawa.
- Kaltenbek L., Żurek W., 2016, *Prawo spadkowe*, Warszawa.
- Kaltenbek-Skarbek L., Żurek W., 2012, *Prawo spadkowe*, Warszawa.
- Kremis J., 2016, *Rozrządzenia na wypadek śmierci* [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa.
- Kuźmicka-Sulikowska J., 2018, *Zasady dziedziczenia ustawowego* [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Zarys prawa cywilnego*, Warszawa.
- Osajda K., 2013, *Rozrządzenia na wypadek śmierci* [w:] K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III Spadki*, Warszawa.
- Pazdan M., 2018, *Rozrządzenia na wypadek śmierci* [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Tom II Komentarz*, Warszawa.
- Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., 2017, *Testament* [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV Spadki*, Warszawa.
- Śmiałek P., 2018, *Wady oświadczenia woli a ważność testamentu* [w:] E. Kabza, K. Krupa-Lipińska (red.), *Testament w prawie polskim – wybrane problemy*, Toruń.
- Wójcik S., Zoll F., 2009, *Przesłanki ważności testamentu* [w:] B. Kordasiewicz (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 10 Prawo spadkowe*, Warszawa.

Orzecznictwo

- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 listopada 1992 r., III CZP 120/92, uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 listopada 1992 r., III CZP 120/92, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/iii-czp-120-92-uchwala-sadu-najwyzszego-520097516>.
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 23 listopada 2001 r., III CZP 54/01, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/iii-czp-54-01-uchwala-sadu-najwyzszego-520143167>.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 13 stycznia 2005 r., IV CK 428/04, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/i-csk-188-09-postanowienie-sadu-najwyzszego-520654195>.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 2006 r., II CK 419/05, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/ii-ck-419-05-postanowienie-sadu-najwyzszego-520700803>.

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, http://www.sn.pl/sprawy/SitePages/Zagadnienia_prawne.aspx?ItemSID=318-16544171-be1b-4089-b74b-413997467af2&ListName=Zagadnienia_prawne&Rok=2013.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 sierpnia 2015 r., sygn. akt V CSK 635/14, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia3/V%20CSK%20635-14-1.pdf>.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1740 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1970 z późn. zm.).

Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych (Dz. U. Nr 7 poz. 38 z późn. zm.).

Biogram

Daria Mikos – doktorantka w Katedrze Podstaw Prawa Cywilnego i Prawa Prywatnego Międzynarodowego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół prawa cywilnego, prawa pracy oraz prawa handlowego.